

**СТО ГОДИНА
КИНЕМАТОГРАФСКЕ
СЕКЦИЈЕ**

СВЕДОК ИСТОРИЈЕ

Приредио Стеван ЈОВИЧИЋ

Током обнављања српске војске на Крфу, 1916. године, по угледу на француску војску, основано је Фотографско одељење Врховне команде српске војске са Уметничком, Фотографском и Кинематографском секцијом, са задатком да ствара ликовну, фотографску и филмску документацију о свим значајним збивањима на фронту и у позадини

Србија је међу првим европским државама основала Фотографско одељење са Уметничком, Фотографском и Кинематографском секцијом, како је гласио званичан назив, видљив на наредбама и печатима, много познатије под именом Фотографска секција. Одсеци тог одељења били су Уметничка секција, у којој су се окупљали ликовни уметници да би сликали рат и људе у рату, Фотографска, коју су чинили познати фотографи организовани у фотографске службе јединица од чете до армија, и Кинематографска, која веома брзо добија посебан значај, којим се филм признаје као битан документ и пропагандно средство српске војске.

По документима који се чувају у Југословенској кинотеци, Архиву Војноисторијског института и у текстовима о том периоду, сазнајемо како се Штаб Врховне команде српске војске најпре заинтересовао, а затим и помагао филмска снимања у војсци. Незадовољни како су страни сниматељи приказивали српску војску у Првом балканском рату, прихватили су иницијативу власника биоскопа „Касина“ и филмског продуцента Ђорђа Ђоке Богдановића да реконструише догађаје и победе на Куманову, Прилепу, Битољу... Богдановић се молбом обратио министру народне привреде Кости Стојановићу, који, затим, министру војске генералу Милошу Божановићу упућује писмо у коме се, између осталог, каже:

„Господине Министре, господин Ђока Богдановић, сопственик биоскопа и хотела „Касина“ у Београду, молбом својом од 23. априла т.г. Т/Бр. л928 тражио је од мене концесију за подизање једне фабрике за израду кинематографских филмова, а у исто време и дозволу за рад на кинематографском снимању у оквиру наше територије. Док ствар концесије за подизање фабрике филмова има, до евентуалног дефинитивног решења, да прође кроз многе законске формалности, дозвола кинематографских снимања по Закону о

радњама може г. Богдановићу одмах да се изда. Ја ћу ту дозволу г. Богдановићу дати, али пре но што бих му је дао у оној опсежности у којој он дозволу тражи, част ми је, господине министре, да чујем и ваше мишљење о једној ствари која има везе са овом дозволом и тангира војску и њене операције за време рата и мира. Г. Богдановића су многи важни

Ђорђе Ђока Богдановић

БИОСКОП КАСИНА
І СРПСКИ ПРОГРАМ

Програм на 3., 4., 5., 6., 7., 8. и 9. октобар 1913. год.

Представе има **СВАКИ ДАН ПО ПОДНЕ** од 4 до 6 и по часова. Ј дан је представа по подне. — Свако вече представа у 9 часова у вече.

Прва представа у четвртак 3. Октобра у 9. сах. у вече.

1. Њ. В. Краљ Петар I у Саборној Цркви на благодарењу за срећно закључење мир у Букурешту.
2. Српски градови: ВЕЛЕС и ШТИП.
3. Њ. В. ПРЕСТОЛОНАСЛЕДНИК АЛЕКСАНДАР, командант I Армије са својим штабом на Црпине Врху и на борбеном положају.
4. и 5. **БИТКА НА КИСЕЛИЦИ**, на положајима између Криве Палакне и Ђустендила, снимљено у два дела.
6. **ДОЛАЗАК IV КОЊИЧКОГ ПУКА У БЕОГРАД** и дочек на београдској железничкој станици.
7. **БИТКА НА ЖЕДИЛОВУ**, на положају испред Ђустендила.
8. **ПРВА СРПСКА ПАРНА ПИВАРА** г. Ђорђа Вајферта у Београду.

— ЦЕНЕ СУ —

За дневне представе: Седиште у ложама 1.50, седиште за столовима 1 дин., седиште на столицама у реду и на галеријама 0.60.

За вечерње представе: Седиште у ложама 2 дин., седиште за столовима 1.50, седиште на галеријама 1 дин.

УЛАЗНИЦЕ ИМАЈУ СЕ УЗЕТИ НА КАСИ.

разлози одлучили да се овога посла прихвати. Он је, као што у својој молби каже, као Србин са болом у души посматрао како су Србију преплавили страни филмови са несрпским и несловенским мотивима. Њему је тешко било што ми Срби немамо ни једног лепог српског филма из нашег рата са Турцима, већ смо упућени на стране и бугарске филмове, који често нашу јуначку војску представљају или ружно, или тек само узгред и по којима се у широком свету до сада готово само зна за наш трећи позив и нашу последњу одбрану... Појмљиво је што је он за овај свој посао бацио у првом реду око на војску и њене витешке подвиге. Његова је намера да бар сад, кад већ то није било могуће у своје време, ако би се ви са тим сложили и потребну му дозволу преко мене дали, остави у живој и вечитој успомени поједине и најзначајније моменте из кумановске, прилепске и битолске битке, из похода нашег кроз Албанију итд. уколико би се и ако би се те ствари накнадно помоћу војске инсценирати могле.

Његова је жеља да најмодернијим и најсавршенијим апаратима, уз помоћ првих француских кућа за ову врсту послова и уз сурадњу и савете првих наших људи из војног и грађанског реда, изнесе и пред нас и европску и светску публику све оне сјајне подвиге и значајне моменте из садање војне које је вредно и на овај начин овековечити и уз то све људе који су важнији сурадници на овом познатом великом народном послу... Ако би се овај посао извео како треба, мишљења сам да би он међу нашом неослобођеном браћом и код наших пријатеља у Русији и осталом свету значио једну најбољу врсту живе пропаганде за нашу нацију и да би осетно допринео да се круг наших пријатеља још више прошири и још боље загреје за нас и наше успехе.

Сматрајући уз све ово да г. Богдановић овим послом олакшава управо држави нашој извршење једног њеног задатка, ја сам прихватио ову ствар као хитну и у подручном ми одељењу издао потребна наређења да се г. Богдановићу приуговори потребна дозвола за рад, а Вас молим да изволите проценити да ли можете и ако можете, кад и у колико, изаћи и са своје стране на сусрет г. Богдановићу. Ако бисте ви, као што се наддам, ову ствар повољно прихватили, ја сам готов у дозволи за рад коју ћу дати г. Богдановићу обавезати га да за сваки филм над нашом војском и појединим моментима из наше војне прими претходну цензуру једног органа кога ви одредите."

Почеци организованог снимања у српској војсци

Колико се у држави осећала потреба за документовањем значајних битака и историјских збивања, види се из чињенице да „Министарство војно доставља предмет на мишљење Врховној команди већ сутрадан, 18/31. маја", а да ова одговара својим мишљењем само четири дана касније: „Са повратком овога предмета, част ми је известити г. министра да је начелник одобрио представку г. министра народне привреде и да ће у своје време својим наређењима изаћи у сусрет изјављеној патриотској жељи молиоца г. Богдановића. Извођење ових послова имало би се вршити под надзором одређеног лица из Штаба Врховне команде" (акт је потписао ђенерал Живојин Р. Мишић).

Тако је, за непуних месец дана, Богдановић од министра народне привреде Косте Стојановића добио дозволу за рад са следећим ограничењима:

1) да сва снимања над војском и помоћу војске на војишту обавља у споразуму са Врховном командом и под цензуром одређеног лица из Штаба Врховне команде; 2) да у смислу члана 10. Закона о радњама за овај посао стално има стручног деловођу или директора; 3) да за извођење тог

посла употреби најновије и најсавршеније апарате, користећи се резултатима које су у том правцу показале прве куће које се кинематографским пословима баве.

С таквим решењем министра народне привреде сложио се и начелник Врховне команде, који је 7/20. јуна 1913. издао наредбу да се „кинооператери кинематографски молиочеви упуте у Криву Паланку, где ће они, под надзором официра који цензурише новинарске кореспонденте при Првој армији, а у споразуму са командантима трупа, извршити потребна снимања. О овоме известити команданта Прве армије, достављајући му предња ограничења у снимању, с молбом да се по свршетку посла упуте команданту Треће армије са спроводником и актом. По заповести начелника Штаба, помоћник ђенерал Мишић".

Сходно обавези датој у молби Министарству привреде да ће се снимати најсавршенијим апаратом и уз помоћ првих француских кућа, Богдановић је закључио уговор са Патео-

Богдановић и Рибникар

вим представништвом у Бечу. Да обезбеди финансирање и стручну, уметничку страну производње, Богдановић је склопио уговор са богатим трговцем, берзијанцем и председником Привредне банке Милорадом М. Павловићем и управником Народног позоришта у пензији др Николом Петровићем. У току припрема за снимање, 17/30. јуна 1913. у зору Бугарска је напала Србију. Почео је Други балкански рат, па Богдановић уместо на реконструкцију победа извојеваних на бојиштима Првог балканског рата, „наоружан" најсавременијим апаратима и новцем за реализацију својих амбициозних задатака, жури на ново злосрећно бојиште. Министарство војно 28. јуна/11. јула издаје објаву филмској екипи (продуценту Ђоки Богдановићу, стручном саветнику при снимању др Николи Петровићу, двојици сниматеља и двојици њихових помоћника) да крене у Врховну команду у Скопље, а одатле на бојиште. Уједно им обезбеђује бесплатну возњу првом класом брзих возова за све време снимања.

Да би се важнији борбени
моменти сачували за будућност у
слици:

О Д С Њ Р А В И:

Да г. Ђока Богдановић, хотелијер
из Београда са г. Черновим сликарем
може вршити кинематографска снимања
у области дејства наших трупа.

г. Чернов може поред овога вр-
шити и обична фотографска снимања.

Снимљене филмове предаваће г.
Богдановић обавештајном одсеку на
увићај, а од фотографских снимака г.
Чернов предаваће истом одсеку по 4.
примерка од сваког.

Г. Богдановићу издати осјаву
потребну.

по запов. Начелн. Штаба.

помоћник, генерал:

Б. Стојадновић

24. августа 1914. године
Валезо.

Из Београда крећу 4/17. јула, Врховна команда даје им објаву за путовање на бојиште 5/18. јула и Богдановићева екипа снима на бојишту већ 6/19. јула 1913. године. На снимању је увек присутан и одређени официр, скоро сваког дана други, капетан, мајор, пуковник или генерал, који редовно подноси извештај Врховној команди о томе шта је снимљено. Како се види, и Богдановић и надлежне војне власти веома су се трудиле да снимање почне што пре.

Сведочанства о Другом балканском рату

Други балкански рат тако постаје први у историји ратовања који је систематски сниман и, што је најинтересантније, целокупан материјал је сачуван и налази се у Југословенској кинотеци. Радећи дипломски рад о Ђоки Богдановићу, студенткиња Факултета драмских уметности Верица Чапаковић спријатељила се са Иванком Милутиновић, унуком Ђоке Богдановића. После смрти Иванкине мајке Круне, распремајући породичну кућу, Верица и Иванка у њеном подруму проналазе гомилу кутија са филмском траком. Обавештавају о томе Југословенску кинотеку, која преузима филмове и уз помоћ Министарства за културу откупљује целокупан материјал. Материјал је био у веома дерутном стању. Доцент Факултета Драган Крстић са студентима успео је да већину материјала сложи и припреми за копирање. Копирање није успело код нас и по договору са Госфилмфондом материјал је послат у Москву. За један део урађени су позитиви са негатива, а због санкција и насталих политичких промена, филмови скоро две деценије оста-

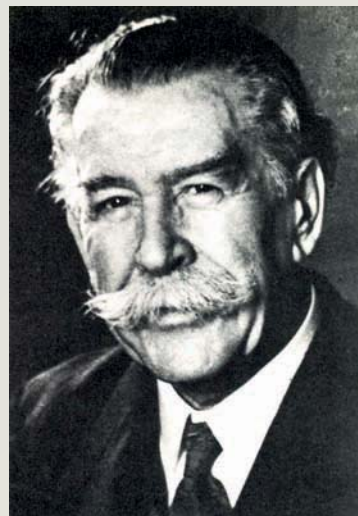
ју у руској престоници. Враћени су недавно и постали доступни јавности.

Поред Ђоке Богдановића, ратна збивања снимали су Светозар Боторић, први српски филмски продуцент, браћа Савићи, власници „Модерног биоскопа“, и браћа Цветковићи, власници биоскопа „Коларац“.

Уочи почетка Првог светског рата Ђока Богдановић закључује договор са сниматељем Самсоном Черновим и снима прелазак српске војске у Срем и бомбардовање Београда. То ради уз пуну сагласност Штаба Врховне команде, али и

Драгиша Стојадновић

Љубиша Валић,
рајни сликар и сниматељ

Камеру, одузету од неког страног сниматеља осумњиченог за шпијунажу, Стојадновић добија од команданта Ниша.

почетне неспоразуме, проузроковане сумњичавим безбедњацима. Обавештајни одсек, на име, сумња да је Чернов шпијун и одузима му дозволу да би је убрзо вратио. Снимања су прекинута 1914. године због болести Богдановића, али и због повољнијих уговора које Чернов закључује са страним компанијама.

У зиму 1915. године снимљен је и филм „Порушени Београд се брани“ од 360 метара. Филм је снимлио Неготинац Драгиша М. Стојадновић, командант Митраљеског одељења 13. пука „Хајдук Вељко“, који тим филмом улази у историју српског филма. Из писма које је упутио супруги Олги сазнајемо да је снимлио порушени железнички мост на Сави, великим делом у води, наше ровове уз Саву, војнике и офицере у њима, порушене делове Београда, француске и енглеске опсадне дуге топове у дејству на Карабурми.

Бескомпромисни сведок историје

Драгиша М. Стојадновић рођен је 12. маја 1886, у селу Јасеници код Неготина, у бројној породици свештеника Милоја Стојадновића. Умро је 10. октобра 1968. у својој вили на Сењаку. Основну школу завршио је у родном месту, гимназију у Зајечару, а Правни факултет у Београду. Још као гимназијалац постао је српски четник-комита. Учествовао је у свим великим комитским биткама од

1905. до 1907. године у Старој Србији и Македонији. Први је описао борбе комита са Турцима и Бугарима и то објавио у часопису „Дело“. Забележио је и оригиналну песму „Српска ми труба затруби, спрем'те се спрем'те четници“, испевану 1907. године као званичну комитску химну.

Учествовао је у свим великим биткама српске војске од 1912. до 1918. године и сматран је за једног од најхрабријих људи свога времена. У Првом балканском рату 1912. одликован је Сребрном медаљом за храброст, у Другом балканском рату 1913. био је један од првих српских официра одликованих Карађорђевоом звездом са мачевима. И у Првом светском рату није седео скрштених руку, па је 1914. одликован Орденом Светог Саве 5. степена за публицистичке текстове, у којима је афирмисао четничке комитске акције. Исте године одликован је Орденом белог орла са мачевима 4. степена, због показане храбрости на Церу, Чевртији и одбрани Београда. После рата поново је одликован Орденом белог орла са мачевима 5. степена 1927. године, Орденом Светог Саве 4. степена за фотографски и сниматељски рад за време Првог светског рата, а 1929. одликован је Орденом југословенске круне 4. степена.

Штаб Врховне команде именовao га је за шефа Фотографског одељења, односно Кинематографске секције српске војске на Солунском фронту. Успешно је организовао сва снимања српске војске од Кајмакчалана до ослобођења Београда 1918. године. Војску је напустио у чину резервног потпуковника, највишем који је могао добити резервни официр српске војске.

У Београду 1941. године снимио је у боји „Демонстрације 27. марта 1941“, „Бомбардовање Београда 1941.“ и „Краљ Петар Други код зворничког моста“. После капитулације бежи из Београда као отворени противник Немачке и скрива се у Црној Гори и Дубровнику под италијанском окупацијом. Након ослобођења враћа се у Београд. Живи скромно, дружи се старим пријатељима војводама Дулетом Димитријевићем и Василијем Трбићем и пише сећања на своје комитске и ратне дане.

Био је ратник-вitez Карађорђевог звезде са мачевима, српски комита-четник са почетка 20. века, првак Србије и Југославије у стрељаштву од 1908. до 1926. године, ратни фотограф, хроничар, публициста, филмски сниматељ, шеф Кинематографске секције српске војске на Солунском фронту. Политичар-борац против корупције двадесетих година прошлог века. Народни посла-

ник, који се супротставио фашизацији земље тридесетих година и због тога робијао у Сремској Митровици. Мотоциклиста, аутомобилиста, ваздухопловац, аутор првих наших филмова у боји, бунтовник, који се никада није мирио са неправдама и због тога нападан од противника у свим временима и свим режимима, од ђачких дана до смрти.

У материјалу Драгише М. Стојадиновића пронађено је неколико изузетно кратких филмова, сторија о српским јунацима и комитама, који представљају прави филмски раритет. Први снимак је „Војислав Танкосић, мајор и комитски војвода“, са групом официра. Мајор Војислав Танкосић сматра се једним од најхрабријих Срба свога времена, био је лични пријатељ Стојадиновића још из комитских дана и војевања у Старој Србији и Македонији. Друга сторија је из живота остарелог српског краља са дугом седом брадом, снимљена на тераси куће у којој је живео за време рата „Краљ Петар на Халкидику“. Међу тим негативима највећу вредност има материјал који се води под називом „Солунски процес 1917. године“ и налази се у Југословенској кинотеци и Филмским новостима, пошто су позитиви одузети од Стојадиновића 1953. године приликом обнове Солунског процеса. Оригинални материјал чува се у Југословенској кинотеци.

Љубиша Валић и Радомир Копша снимали су неколико стотина метара и добили дозволу да се материјал носи на копирање у Париз. Али, због напада немачке, аустроугарске и бугарске војске не зна се шта се догодило са тим филмовима.

Страни сниматељи који су дошли у Србију на почетку рата снимали су низ догађаја, од којих би свакако требало поменути одбрану Београда 1915. године и снимак мајора Драгутина Гавриловића са сремским четницима пред полазак на положај.

Није познато да је неко од српских сниматеља снимао повлачење српске војске преко Албаније. Снимања је свакако било, али Југословенска кинотека поседује само један кадар српских војника, снимљених у близини Драча, умонтиран, иначе, у италијански документарни филм „Глорија“.

Оснивање Кинематографске секције

На Крфу, још док се војска опорављала, Врховна команда учила је недостатак докумената о страдању војске и народа приликом повлачења преко Албаније и донела одлуку о оснивању фотографске и кине-

Војислав Танкосић

матографске службе, која би стварала документацију о српској војсци. Требало је информисати свет о једном малом народу који се бори за ослобођење земље, коју је, пред многоструко јачим непријатељима, морао да напусти. Како је дошло до настанка те службе, најбоље и најсликовитије приказују сећања њеног шефа Драгише М. Стојадиновића и сачувана документа о њеном оснивању и развоју.

Још док траје пребацивање војске са Крфа на Солунски фронт, Врховна команда српске војске у Солуну, 13/26. маја 1916, издаје наредбу коју потписује начелник Врховне команде генерал Петар Бојовић и у којој се командантима армија, начелницима одељења Врховне команде, команданту Коњичке дивизије и команданту Добровољачког одреда, шефу Полицијске секције, делегату код енглеске војске капетану Милану А. Јовичићу, делегату пуковнику Милојевићу, команданту места Солун дају детаљна упутства како се успоставља фотографска служба у српској војсци и први пут помињу кинематографски снимци.

„Познате су све користи које пружају војсци ратно сликарство и фотографија, како у погледу садашњости, тако и за будућности, као драгоцену грађу за историју. С друге стране потребно је по сваку цену спречити непријатељу употребу фотографије на нашој војишној зони средством својих агената и настојати да фотографски снимци које наши органи буду узимали не падну у непријатељске руке. Ради развића сликарско фотографске службе у војсци Врховна команда ће поред већ постављених ратних сликара-фотографа поставити исте за све армије, па по могућству и за дивизије. Али, како ратни сликари-фотографи неће бити у стању да одговоре свима потребама, то би било врло корисно да се поред њих употребе фотографи-аматери, официри, подофицири и редови, са својим сопственим апаратима. По могућству у сваком пуку и другим засебним јединицама требало би имати по једног фотографа. Фотографским снимцима треба овековечити све важније војне догађаје из живота дотичне јединице за време борбе, маршовања, становања; снимити важније свечаности и места кроз која се буде пролазило; снимити панораме непријатељских положаја, утврђења; фотографисати непријатељске заробљенике, рушевине које је он начинио, зверства која је начинио међу нашим војницима и становништвом итд. Да се ови снимци не би растурили и тако остали без користи, најбоље је прилепити их у операцијски дневник, поред одговарајућег текста, и прилагати их уз извештаје оперативне природе који се шаљу вишим командама. Ове фотографије достављати до Врховне команде. Дозволе за употребу фотографског апарата даваће команданти армија за своје јединице и за свој рејон. За Врховну команду и за јединице ванармијског састава дозвола ће давати за све рејоне шеф Обавештајног отсека. На свакој дозволи треба да је прилепљена фотографија њеног сопственика. Ни једном другом лицу које нема српску дозволу, па било оно официр, војник, грађанин, Србин или странац, не допустити да снима наше трупе у зони наших логора. Ако које лице и противно забрани буде узело снимке, одузети му апарат и уништити плоче или филмове па му затим апарат вратити.

Савезнички официри и војници кад желе узимати снимке наших трупа треба такође да имају дозволу од Врховне команде или од команданата армија, који је могу давати само онима које добро познају. Развијање плоча или филмова мора се вршити у самим командама; најстроже се забрањује давање њихово на израђивање приватним фотографима у Солуну, или другим варошима, јер тим начином снимци најлакше дођу до руку непријатеља. Слање неиза-

Мика Михаиловић у лабораторији

званих плоча и филмова у позадину или иностранство забрањено је (чл. 6 Уредбе о војној цензури). Израђене фотографије подлежу војној цензури и могу се растуриати или публиковати тек по њеном одобрењу. Због тога се строго забрањује слање фотографских снимака по приватним лицима и путницима, већ се могу отправљати једино преко војне поште. Кинематографске снимке нико не може узимати без нарочите писмене дозволе шефа Обавештајног отсека Врховне команде. Солун 30. маја 1916. године. Начелник штаба ђенерал Петар Бојовић.”

Утишана пропаганда

Непуна два месеца после поменуте наредбе Врховне команде, 8/21. јула 1916, Министарство војно пише Врховној команди о потреби оснивања фотографске и сликарске службе у вишим војним јединицама: при Врховној команди, при армијским и дивизијским штабовима уметничке и фотографске секције, а при бригадним штабовима само фотографске секције. Министарство истиче да рад војних сликара и фотографа није био довољно организован и да су уметници и фотографи радили „искључиво за себе”, без „потребне директиве”. „Потребно је настојати да се одмах приступи пуштању у европску јавност што већег броја снимака из живота наше војске, о којој се тамо скоро сасвим престало да говори, тако да нам је на то скренута пажња наших савезничких пријатеља из иностранства. Поједине албуме, нарочито израђене, треба давати нашим угледним пријатељима

из иностранства и уопште искористити све начине и средства да се угледни људи и страна јавност одржавају у сталној заинтересованости за нашу војску. У истом смислу треба ратни прес-биро да развије јаку акцију.” Заједно са препоруком, Министарство војно шаље за наведене сврхе материјал у вредности од 25.000 франака да га Врховни штаб подели армијама, а ове дивизијама. То све утиче да се убрза и формално оснивање Фотографског одељења.

Анри Барби

Арчибалд Рајс

Начелник Врховног штаба генерал Петар Бојовић издаје у Солуну, 26. августа/8. септембра 1916, ново прецизније наређење о сликарско-фотографско-кинематографској служби у оперативној војсци. У том наређењу стоји: „... 1) Да се у Обавештајном отсеку Оперативног одељења Врховне команде образује Фотографска секција у којој ће се сасредити сва сликарско-фотографска-кинематографска служба у оперативној војсци. Шеф ове секције биће један официр који ће имати на располагању потребан број фотографа и једну фотографску радионицу. 2) Команданти армија разделиће фотографски материјал који ће примити од Врховне команде својим потчињеним јединицама пошто задрже потребан део за армијски Штаб. Апарате давати само лица која већ добро познају њихову употребу. Команданту Друге армије шаље се један кинематографски апарат, пошто у тој Армији има лице које зна њиме да рукује”.

По том наређењу шеф Фотографске секције постао је Драгиша М. Стојадиновић, а лице које је обучено да снима у Другој армији је Михаиловић Мика Михаило, звани Африка (1892–1942), тада потпоручник, који је имао искуства са

филмским снимањима. То потврђује извештај команданта Тимочке дивизије од 30. децембра 1916. године: „... кинематографски апарат систем „Пате Фрер” са 14 кутија кинематографског филма (1.540 метара) дат је резервном пешадијском поручнику Михаилу Михаиловићу 29. августа т.г. на основу наређења од 27. августа. Од тог материјала је употребљено и лично однео на изазивање Фотографској секцији Врховне команде 9. децембра т.г. 11 кутија кинема филма (1.210 м). Према томе г.п. Михаиловић је постигао одличан успех”.

То је био пут оснивања Фотографске секције при Обавештајном одсеку Оперативног одељења Врховне команде. Из ње је управљано свим сликарским, фотографским и кинематографским радом у српској војсци. Фотографска секција, наредбом Штаба Врховне команде Оперативног одељења од 11/24. фебруара 1917, прешла је, као засебна секција, у састав Топографског одељења Врховне команде, којим је руководио пуковник Стеван Бошковић.

Сведочанство начелника секције

Историјат оснивања и рада Кинематографске секције српске Врховне команде од краја 1916. до 1920. године приказан је кроз сећања њеног шефа Драгише М. Стојадиновића. Већ на почетку Стојадиновић каже: „За време балканских ратова 1912. и 1913. године у српској војсци није постојала организација службе како фотографске, тако и кинематографске, а ни уметничко-сликарске и вајарске. Због овакве ситуације из тих ратова: Турског, Бугарског и Арнаутске буне, имамо мало фотографског материјала за историју догађаја, а нимало кинематографских ни сликарских докумената. Што имамо од фотографија то је све била лична иницијатива појединих учесника у рату – већином при Врховној команди, или штабовима, ређе у првим борбеним редовима. У то време био се појавио у српској Врховној команди Рус Чернов и он је добио овлашћење да снима

Петар Бојовић

фронт и у позадини. Ти су снимци с фронта обично били даље од борбених линија – већином резервних трупа где је фотограф Чернов сам постављао војнике имитирајући сударе и ватрену линију. Обично би наређивао: *Ти си мртшав, зашвори очи и зини, стегни јеснице, искриви ноге устрану* итд. Војници су се смејали, али су послушно вршили своје улоге. Тако су се фабриковале ратне слике овог ратног

фотографа. Поред Чернова у Врховној команди знам да је радио и Марјановић, ратни фотограф за извесне француске и енглеске листове. Иста ситуација је остала и за време Првог светског рата, те и тај рат остаје без докумената, било сликарских, било фотографских, а најмање кинематографских. Церска битка остала је скоро без иједног фотографског снимка, а исто и зверства аустроугарске војске у Мачви”, сведочи Стојадиновић.

У то време, каже даље први човек Кинематографске секције српске војске, „појавио се у Србији и Швајцарац Др. Рајс, али он је мало снимао, више прикупљао снимљен материјал од појединаца и писао чланке у страним новинама. Чеврнтијска катастрофа, где је извршен први прелаз српске војске у аустријско земљиште и где је настрадало 7.000 срп-

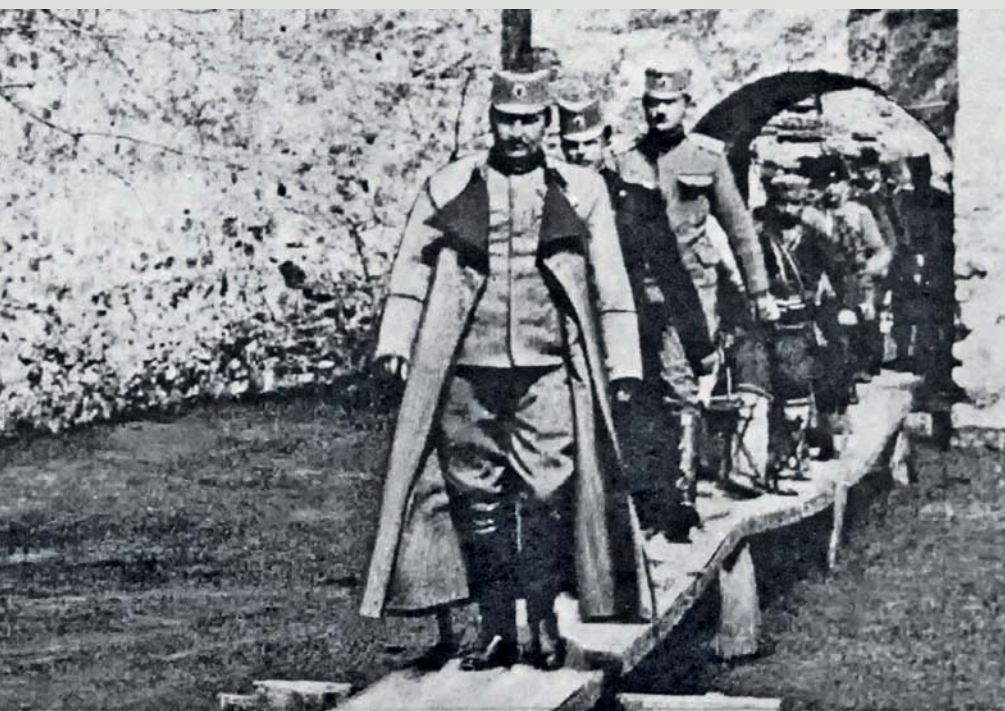
ски ратови у којој су унете највећим делом моје фотографије из Турског и Бугарског рата, као и из Арнаутске буне. Поред мојих слика, ја сам био купио и уступио њима извештај део важних фотографија да би допунио Албум. (Мобилизација српске војске, Кумановско бојиште, заробљеници, Турци, Бугари, болнице итд. где ја нисам био). Те фотографије прикупио сам од разних личности које су их снимале. Чеси су поред Албума израдили и осам увеличаних мојих слика (50x60), једне као фотографије, а друге у боји (војвода Степа, кроз Албанију, на Марици итд.). Сав израђен материјал у Чешкој приспео је у Београд пред сами Први светски рат 1914. године, те га је ту затекла аустријска војска када је први пут заузела Београд, а тако исто доцније и удружена Немачка и Аустријска војска при другом заузимању Београда 1915. године. Изгледа да је тада сав материјал и уништен од окупатора. Оно што се било растурило пред сам рат и после прве краткотрајне аустријске окупације

Београда (за 13 дана), то је једино што је од ове документације остало. Ја имам два Албума и увеличану слику војводе Степе...”

Стојадиновић даље сведочи: „За време Првог светског рата Бугари су 1915. године извршили препад код Струмице у циљу да поруше железничке мостове на Вардару, да би омели снабдевање српске војске Солуна, одакле смо поглавито добијали ратни материјал од Француза, Енглеца и Руса. Тај бугарски упад био је крвав и оставио је за собом доста жртава међу нашим регрутима, који су бранили тај део наше територије. Српска влада затражи тада (из Ниша) од Врховне команде да се сниме бугарска зверства и Врховна команда одреди и мене у ту комисију којој је стављено у задатак да записнички констатује недела бугарских упада. Ја сам тада био командир митраљеског одељења у мом 13. пуку 1. позива, а налазио сам се са пуком у близини Раље, пошто смо били протерали Аустријанце са српске територије и владало је прећутно примирје између нас и Аустрије, јер се код Аустријанаца поред тешких губитака које

су имали после Церске и Колубарске битке, појавио пегави тифус, који је односио огромне жртве, како у војсци тако и међу народом у целој земљи.

Са одређеном комисијом обишли смо сва места дуж граничне области и границе, где је извршен упад и снимлио сам оно што сам нашао још несахрањено, или гробове наших изгинулих. Било је и бугарских лешева дуж целе граничне линије на нашој страни. Враћајући се у свој пук, када сам дошао у Ниш, сазнао сам да се у месној Војној команди у Нишу налази један киноапарат за снимање. Тај апарат унео је, како су ми објаснили, некакав апаратер из Букурешта, који је уствари немачки шпијун, па су га наше власти затвориле. Командант места био је генерал Никодије Стефановић и ја замолим команданта да ми одобри да узмем тај апарат и да снимим рушевине у Београду. Добио сам апарат и извештај број касета са филмовима па сам одмах кренуо у пук, а из пука у Београд са нашим ратним допи-

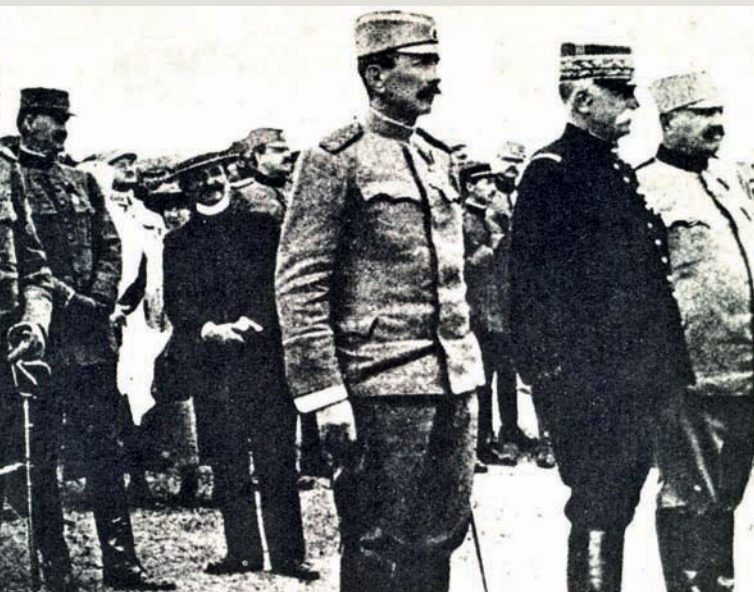

Браниоци Београда на Калемегдану 1915. године

ских војника, остала је без и једне фотографије из борбе. Милан Бојовић, пратилац Чернова и Анрија Барбија, али и дописник руског листа 'Рускоје слово' који је прешао преко Саве тога дана, са војводом Степом Степановићем, командантом, пуковником Војом Живановићем, бившим министром Ђорђејем Генчићем и још неким, сликао је ову групу, али те су слике, вероватно објављене само у Русији. Ја сам као водни официр у 13. пуку 'Хајдук Вељка' 1. позива, у Тимочкој дивизији, понео са собом у рат 1912. године фото апарат Герцов 9/12 и снимао сам цело време трајања ових ратова, као и опсаду и пад Једрена и Арнаутску буну 1913. године.

После Балканских ратова Чернов је своје фотографије продао српској држави за 100.000 динара и отишао за Русију. За моје ратне снимке (око 1.607) заинтересовали су се Чеси, преко Емануела Лесића, доцнијег директора Прашке банке у Београду и откупили су ми ове негативе за 20.000 динара. Од тих снимака Чеси су издали прву свеску Балкан-

Врховни командант савезничке војске Марк Сарој и краљ Пећар

сником старим чика Ђоком Лазаревићем који стално био са 13. пуком све до Солуна.

Прва снимања у Београду

У Београду смо нас двојица првог јутра, по доласку, сишли са Сењака на Савски железнички мост који је био порушен. На саму обалу нашу наместио сам треножац и апарат и снимио мост, који је великим делом био у води. Аустријанци, војници вероватно већином мештани из околних српских села нису пуцали у нас, ма да су нас наши из наших ровова опомињали да се не крећемо по обали. Са обале смо прешли и на део моста са српске стране те смо и то снимили. Затим смо ушли у наше ровове и ту извршили снимање наших војника и официра. Вратили смо се правцем фабрике

Припрема за Солунски фронт 1916. године

Гојевац и тек смо тамо стигли, отпочела је пуцњава дуж целе аустријске обале на Сави. На кога су пуцали нисмо сазнали. У Београду снимао сам све порушене објекте, па смо онда отишли на Карабурму и тамо сам снимио француске и енглеске опсадне дугачке топове у дејству.

Требало је сутрадан да снимим и француску аеропланску ескадрилу на Бањици, али због невремена, рекли су нам да неће летети, те смо се вратили у пук, оставивши да доцније наставимо са снимањем. Тај се мој план покварио тиме, што ми је из Ниша поручено да одмах вратим апарат, јер треба да отпочне суђење том немачком шпијуну. Апарат сам вратио.

Снимљене филмове у три кутије (по 120 м свака), испратио сам у Ниш своме тасту, покојном Љуби Јовановићу, тад министру полиције, са молбом да се одмах пошаљу у Париз да би се развили и ископирани. Од њега сам добио одговор да су филмови убрзо испослати у Париз. Шта је даље било са овим филмовима није ми познато јер су насту-

Ојоравак на Крфу 1916. године

пиле нове борбе са Немцима, а одмах по паду Београда, кога је 6 дана бранио мој пук, настало је повлачење ка Пећи, Црној Гори и Албанији.

Покушавао сам, док смо били у Србији, да добијем киноапарат, који сам вратио Команди места у Нишу, али нисам успео, тако сам при повлачењу кроз Албанију имао само свој фотографски апарат. За тим киноапаратом жалио сам целим путем кроз Албанију јер су сцене биле тешке и жалосне и вредело их је снимити са киноапаратом да би се овековечиле. Док је апарат био код мене у пуку ја сам био поручио из Солуна да ми се купи и добио сам ролне негатива, па сам их залуд вукао са собом кроз целу Албанију до Крфа.

На Крфу

Кад смо се пребацили на Крф, из Валоне, француским лађама, настала је реорганизација целокупне српске војске. Пукови су се уједињавали са свима позивима истих пукова,

Михаиловић и Вукелић

попуњавали и снабдевали оделом, новим оружјем, пушкама, митраљезима и топовима, све из Француске. Дотадања формација српског пука имала је четири митраљеза на цео пук, ја сам имао 8 митраљеза, а сада је сваки батаљон добио своје митраљеско оделење од 4 митраљеза поред бацача мина.

Француска војска у својој формацији имала је поред борачких јединица и своје секције за фотографију, кинематографију, а за уметничке радове ратне академске сликаре и вајаре. И наша Врховна команда морала је да се саобрази формацијама француске војске, јер смо и ми ушли у састав ове војске, те је стога ради требало и код нас основати секције.

Пошто је предстојало пребацивање за Солун, те се морало журити са образовањем ове секције и набавком потребног материјала за ове секције. Поред мене у ову комисију био је одређен и један академски сликар, чијег се имена не сећам (Љубиша Валић прим. С. Ј.). Преко нашег посланства у Риму отворен нам је кредит за куповину апарата и материјала и ми смо одмах кренули, првом француском лађом за Италију. Ја сам и даље био командир митраљеског оделења у 13. пуку, али сам пристао на ову дужност, јер сам у Риму имао, као избеглице, своју породицу, жену и два синчића, а на Корзици оца, мајку и три сестре, те сам желео да се са њима видим, пре одласка на Солунски фронт.

Чим смо стигли у Рим, комисија се распала. Мој други члан комисије, уметник, сео је на воз и отишао без мога знања за Швајцарску, изабравши на тај начин 'слободу'. Обавестио сам Врховну команду преко посланства о томе и добио наредбу да без обзира обавим сам набавку материјала и што пре га пренесем на Крф. У Риму сам имао доброг пријатеља и кума академског сликара талијанског ђака Перу Почека и уз његову помоћ, набавили смо све што се тада могло набавити, како од апарата тако и од материјала. Ита-

лија је још била неутрална и пуна немачких фотоапарата као и француских киноапарата. Списак свих тих апарата имам и данас, јер сам при предаји Врховној команди задржао једну потврду и за себе. Апарате, како кинематографске тако и фотографске, набавили смо од тада познате фирме Пијетро Збиза (Pietro Sbisà, Ottico Firenze-Roma). Киноапарате смо, пре пријема испробали, изазвали, копирали и пројектовали у тамошњим кинопредузећима. Фотографски апарати су били Цајсови, већином 9/12 и 13/18.

Вративши се на Крф са материјалом био сам понуђен за шефа опште секције фотографске, кинематографске и уметничке, али сам одмах захвалио на овом именовану и лађом кренуо за Солун у свој пук, као командир митраљеског оделења. На тај начин је ово место остало празно. Пук сам нашао у Могленској равници у саставу 2. армије, али још нисмо стигли до фронта, а мој 13. и 14. хитно су пребачени на Горничевске положаје, према Битољу, где су Бугари и Немци извршили продор и допрли до Чегана изнад Остраве. Ту смо ступили у борбу и после извесног времена био сам контузован у десну ногу од гранате и та места почела су да се гноје, те сам оперисан на фронту и упућен у позадину.

У то време за српску војску дошли су непријатни дани јер се почело са Солунским процесом. Тога ради српска влада са Крфа упутила је у Солун и свог министра покојног Љубу Јовановића, који ме је позвао у Солун и затражио да се примим сада за шефа секције фотографске, кинематографске и уметничке. Ја сам поново одбио, али сам због 'политичких разлога' ипак морао да пристанем на ову дужност.

Дужност шефа 'Фотографског одељења', (у даљем тексту називаће се секција како је то уобичајено било и у време њеног оснивања и постојања, тако и данас) како се цела секција званично звала, прихватио сам. Те сам тако отишао поново на фронт, предао дужност командира митраљеског одељења и вратио се у Солун да формирам ову нову секцију. При крају 1916. године ипак сам постављен за шефа Фотографске секције при Врховној команди јер је ову требало формирати и оспособити за рад. Материјал је већ био стигао у Солун. Распис је Врховне команде већ био испослат свима армијама и оне су одмах прикупиле фотографије и уметнике и исте упутиле у Солун. Материјал са Крфа био је такође приспео у Солун и ја сам га сместио на горњи спрат

солунског хотела 'Крагујевац', где смо добили две собе. У једној је инсталирана мрачна комора, а у другој се радило на снимању и ретуширању, а ту су били инсталирани и сталажи за сликаре.

Обука

11

Отпочела је одмах и обука са киноапаратима за снимање, као и за пројектовање. Посао није био лак јер од свију нас из секције искуство сам имао само ја и то благодарећи оном шпијунском апарату са којим сам једно време радио у Београду. Фотографи су већином били сопственици фотографских радњи и са њима се одмах ишло у посао, али киноапартерски посао задавао је стално бриге, јер се морао штедети материјал, а без обуке није ишло. Нико није знао да ради са кинема апаратима за снимање и израду кинематографских филмова, и тако исто и са пројекционим апаратима, који су у оно време радили са ацетиленским лампама. За кинема снимање и израду морале су се радити каде за изазивање, фиксирање и бојење, па онда је требало изградити бубњење за сушење. За копирање филмова требало је такође савладати

ову технику коју нико није познавао. Секција је ипак брзо стала на ноге и ми смо могли кроз кратко време у Риму да прикажемо први наш ратни кинема журнал, а тако исто један да пошаљемо за Америку.

Пожар Солуна (1917. године) нанео је доста штете Фотографској секцији иако су сви апарати за снимање и копирање спасени. Изгорела је инсталација за сушење филмова и пропале су нам каде за филмове. Секција је морала изнова да ради све ове направе.

У одељењу за кинематографска снимања били су поред мене: Мика Михаиловић тада поручник у резерви као оператер за снимање и пројекцију; Душан Вукелић, оператер из Београда; Божа Спасић фотограф из Београда, као опе-

СТОЈАДИНОВИЋЕВА ЗАОСТАВШТИНА

Драгиша М. Стојадиновић предао је Југословенској кинотеци списак филмова са насловом: „Филмови Кинематографске секције за приказивање на Солунском фронту и у новоствореној држави Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца“, које је Кинематографска секција носила са собом и приказивала војницима на фронту да би могли да виде какав је живот савезничких војника на другим фронтима, али су ту и филмови о значајним догађајима Солунског фронта и српске војске. За нас су најзначајнији филмови који се односе на нашу војску, а за неке од њих може се тврдити да их је снимила Кинематографска секција Српске војске: *Живойсна сликовица Грчка – Грчки њредели* (95 м); *Солун* (95 м); *Француско-енглеска војска у Солуну* (185 м); *Изглед Солуна* (129 м); *Сједињене (Француске) штрује у Србији* (130 м); *Савезници у Солуну* (135 м); *Енглеске штрује (чеће) заузимају шврђаве Солунског залива* (200 м); *Ћенерал Махон на Оријенту* (85 м); *Око ојкојаног логора код Солуна* (180 м) *На путу од Солуна до Бишоља (Монастира)* (175 м); *Новости (Актуалитети) са Оријента* (150 м); *Војска са Оријента: У логору енглеског надзора (управе)* (250 м); *Једна импозантна церемонија у енглеском логору или На Оријентском фронту: Једна важна церемонија у енглеском логору* (150 м); *Новости (Актуалитети) са Оријентског фронта* (150 м) *Српска војска се искрцава у Солуну* (250 м); *Солун: Енглеска војска на путу ка фронту* (150 м); *Једна српска војна свешковина* (150 м) *Српске чеће (штрује) у Солуну* (150 м); *Анамићи на Оријентском фронту* (150 м); *Предели из Грчке; Француски Црвени крст на Оријенту* (200 м); *Руске штрује у Солуну* (150 м); *Пристиће Венизелоса у Солун* (150 м); *Срби се враћају у Србију* (150 м); *Бојно поље код Кајмакчаланана* (150 м); *Српска војска на Црној реци* (150 м); *Заузеће Бишоља (Монастира)* (250 м); *Зимски поход на Оријентском фронту* (200 м); *Француске и руске штрује на планини Ашосу* (150 м); *Православна (оршодоксна) Нова година Савезници на Оријенту* (255 м); *Биоској војницима* (200 м); *Вежбање бомбаша* (150 м).

ратер и фотограф; Бора Ковачевић молер из Београда као кинопројектер; Тома молер из Сарајева, као кинопројектер; Данило Филиповић, електротехничар, као кинопројектер; Душан Михајиловић из Зајечара, електричар; Крста Сајчија из Београда, оператер и фотограф; Драгутин Толи звани Толе Југовина из Сарајева. Поменута лица у овој секцији радили су како на снимању са киноапаратима тако и са пројекционим апаратима са карбидским осветљењима. За њих су Французи одржали курс, па су на крају морали да полагају испит. Најбољи успех постигао је Душан М. Вукелић.

У одељењу за фотографска снимања били су: Чедо Антонијевић, поручник и фотограф из Београда; Драги Павловић, фотограф из Пожаревца; Милан Бунушевац, фотограф из Врања; Макевић, фотограф из Београда;

Сотир Недељковић, капетан и фотограф из Ниша; Ђока Дукић из Београда; Милоје Игрутиновић, фотограф, Вукашиновић, фотограф из Крушевца; Бора Ковачевић, молер из Београда; Павле Фишер из Београда; Јоца Викторовић из Београда.

Особље уметничке секције: Милан Миловановић, академски сликар из Ужица; Јован Пешић, академски сликар; Живојин Лукић, вајар; Стеван Милосављевић, академски сликар; Васа Ешкићевић, академски сликар из Војводине; Владимир Бецић, академски сликар из Загреба; Милош Голубовић, академски сликар из Београда; Вељко Станојевић, академски сликар из Београда; Живорад Анастасијевић, академски сликар из Београда; Др Радован Казимиrowић из Београда; Коста Милићевић, академски сликар из

Панчева; Драгомир Глишић, академски сликар из Београда; Стева Павловић, академски сликар из Београда.

Поред поменутих фотографа на фронту су се налазили и други фотографи који су добили од нас апарате и требовали материјал секције. Они су слали своје радове у Солун, Секцији на израду. Све се ово поглавито догађало у 1917. години. Фотографска секција је наредбом Штаба Врховне команде Оперативног одељења од 11/24. фебруара 1917. године прешла као засебна секција у састав Топографског одељења Врховне команде. На челу топографског одељења је био пуковник Стеван Бошковић.

На крају ове године Секција је имала прилично материјала фотографског израђеног и кинематографског (израђеног) спремног за изазивање и копирање, те сам сада поново

био упућен у Рим са поручником Миком Михајловићем да тамо изазовемо киноматеријал и исти ископирамо, а да уједно видимо како изгледају инсталације за израду кино филмова, да би и ми могли такве да израдим у Солуну.

У Риму смо код 'Чинеса' изазвали и копирали наше кинофилмове и саставили један програм од неколико стотина метара и са истим демонстрирали у биоскопу на пијаци 'Термини', у почетку Улице национале. Тада смо у 'Чинеси' видели шта нам је потребно за израду кинофилмова и то смо све искористили у нашој лабораторији у Солуну, израдивши бубњење од летава и каде за изазивање и фиксирање кинофилмова од цинк плеха. Пожар Солуна уништио је нашу Секцију, али сам ја успео да, са својим људством и једним аутом, изнесем сав државни материјал и сместим га у једну зграду у Улици Игњатија, где смо поново израдили нову лабораторију за фотографски и кинематографски рад. Ту нас је затекао пробој Солунског фронта и прелаз у ослобођени Београд. У току 1918. године Секција је већ у велико приказивала забавне филмове војсци на фронту и по селима дуж фронта. Забавне филмове давала је Француска секција, нашој секцији."

Филмских снимања Кинематографске секције било је много више него што су се Стојадиновић и Вукелић сећали. Требало би поменути да су филмови *Бојно поље код Кајмакчалана* или *Бишћа на Кајмакчалану* и *Заузеће Бишћоља* приказивани у Солуну, што помињу „Српски гласник“ (26. мај 1917) и „Велика Србија“ (4. фебруар 1917). Такође, „Српски гласник“ од 15. новембра 1917. објављује да су приказани филмови које је вероватно снимила Секција: *Прва српска армија на македонском фронту* и *Одликовање засиљаве Другог зуавског пука Карађорђевог звездом*.

Анализирајући филмске материјале који се односе на Солунски фронт госпођа Боса Слијепчевић набраја следеће сторије које су могу сматрати за кратке репортаже какве се обично користе за филмски журнал и чија дужина ретко прелази један минут: *Регент држи говор добровољцима који крећу на фронт*, *Регент и грчки краљ Константин*, *Српски официри одређују положаје гађања*, *Војска на фронту при ручку*, *Војвода Мишић и генерал Сарај*, *Војвода Мишић и генерал Бојовић међу војницима*, *Напрегованье наше војске на шешком шерену*, *Бојно поље испрејелешано жицом*, *Војска у рововима*, *Краљ Александар и војвода Мишић на осмајрачници приликом пробоја фронта*, *Мноштво заробљеника и ратног материјала*, *Улазак српске војске у Прилеп*, *Градско после бомбардовања*, *Улазак наше војске у Скопље*. Од тих сторија монтирано је више филмова после убиства краља Александра, а који су посвећени њему. Најпознатији су *Легенда Ојленца* и *Сцене из живоћа блаженопочившег вишешког краља Александра Ослободиоца*, *Чувајте ми Југославију*.

У Војноисторијском институту у Архиву српске војске, налази се наређење, доста нечитко, у коме се команданту места Врање наређује: „Одмах пронађите резервног артиљеријског поручника Милоја Банкерковића, који је стигао тамо и наредите му да са кинематографским апаратом има неизоставно бити сутра 12. (октобра 1918) у Скопљу. Нека

понесе сву резерву филмова“. За нас је од посебног значаја и извештај Топографског одељења Врховне команде, односно Фотографске секције која је у његовом саставу, из новембра 1918. године, који се у Војноисторијском институту, у Архиву српске војске налази под бројем 3/3 Ф2Л1К162, а који је упутио шеф Топографске секције, а саставио вероватно Драгиша М. Стојадиновић, начелнику Штаба Врховне команде:

„Част ми је известити начелника да сам, пошто је приспео материјал, данас упутио ради фотографисања и кинематографисања важнијих момената из живота наше војске и зверстава почињених од стране Бугара, Немаца и Аустријанаца и то: 1) поручника Чеду Антонијевића на фронт Друге армије у Приштини, Митровици, Рашкој, Краљеву, Чачку, Ужицу, према Вишеграду и Сарајеву; 2) п.поручника Михаила Михаиловића на фронт Прве армије од Сталаћа до Београда и од Београда до Голупца, до Обреновца и даље према инструкцијама Врховне команде; 3) механичара фотографа Душана Михаиловића у Књажевац, Зајечар, Бољевац, Неготин, и њихове околине; 4) резервног капетана прве класе Сотира Недељковића у Врање, Лесковац, Ниш, Пирот и до Сталаћа и њихове околине.“

Нажалост, акт је архивиран са образложењем да га није могуће реализовати. Међутим, чланови секције снимали су догађаје из тог периода, што се види из пописа филмова које је резервни капетан Живорад Павловић 1928. године понео у Америку да приказује, а који су припадали Фотографској секцији: *Борба у ошаџбини*, *Крф костурница наше војске*, *Солунски фронт*, *Насиљство у домовину: Кајмакчалан*, *Кожух*, *Бабунa*, *Вардарска долина*, *Сведочанства о злочинима Бугара и Немаца*, *Устоличење Паширијарха*, *Сахрана Пашића*, *Појлаве у Војводини*. Покушаји да се ови филмови пронађу у Америци, јер међу њима је био и играни филм *Живоћ и смрт Војда Карађорђа*, нису успели, али трагање за њима је настављено. Филм *Живоћ и смрт Војда Карађорђа* недавно је пронађен у оставштини Светозара Боторића, коју су заплениле окупационе власти 1915, а филмови су чувани у Аустријском филмском архиву.

Делимично истражене филмске траке у Француској

Истраживања филмова снимљених за време Првог светског рата само су делимично обављена у Француској, у архивима филмских предузећа Гомон и Пате, али не и у Војном архиву. За тим филмовима требало би трагати у Британском војном империјалном музеју, али и у руским архивима. У целини је сачуван филм *Анамисти на Орјенталном фронту* у Руском филмском архиву Госфилмфонд. Делови филмова снимљени на Солунском фронту умонтирани су и у филм *Голгоша Србије и: На пућу од Солуна до Бишћоља (Монастира)*, *Српска војска се искрцава у Солуну*, *Једна српска војна свештовина*, *Српске чете (штрује) у Солуну*, *Руске штрује у Солуну*, *Бојно поље код Кајмакчалана*, *Српска војска на Црној реци*, *Заузеће Бишћоља (Монастира)*

Коначно у бишкку: ојорављена српска војска креће на фронт 1916. године

Стојадиновић је био педантан чиновник и сачувао је целокупну документацију о свим набавкама које је обављао за потребе секције. На основу сачуваних докумената може се реконструисати попис апарата којима је располагало Фотографско одељење. Први кино-апарати набављени у Риму за српску Врховну команду у Солуну били су камера „Пате Фререс“ Но. 897 са објективом „Хелиар“ Но.124934 фок 4:5, шест касета и апаратима за вертикално и хоризонтално снимање, кино-апарат „Превост“, објектив „Хелиар“ Но. 98436; са шест касета, две кожне торбе, ногаре и навлака за исте; апарат за обртање за хоризонтално снимање, пројекциони кинема апарат „Ица“ са карбидским осветљењем и гвозденим ногарама. У Риму су набављена и два апарата за кино-пројектовање, од којих један из Београда однет у Загреб 1918. године када је секција дошла у престоницу ради оснивања кино секције у том граду.

У Риму је за српску војску набављено и 17 фотографских апарата 9/12, 13/18, сви са Цајсовим и Герцовим објективима и један мали „Кодак“ 4.5/6, те је са њима формира-

на Фото секција Врховне команде. Од тих апарата, Прва, Друга и Трећа армија добиле су по четири, Добровољачки одред један, а Врховна команда – Секција добила је такође четири апарата. Пројекциони кино-апарат остао је у Секцији Врховне команде, њиме су давале представе војсци дуж фронта и по селима на фронту. Кино-апарати су упућивани на фронт са оператерима, а стално су били у Другој и Трећој армији, тамо где је требало снимати.

Стојадиновић се сећао: „Ја сам лично за себе имао један киноапарат за снимање американске израде. Купио сам га у Солуну. Био је за аутоматско снимање. У дрвеној кутији била су уграђена два месингана цилиндра у која се упумпавао ваздух са аутомобилском пумпом. Имао је мали моторчић који се окретао под притиском приспелог ваздуха. Могао је да сними један котур од 120 метара филма са једним добрим пумпањем. При крају рата уступио сам га Секцији. За Секцију су у Риму набављена два апарата за снимање. Један је био Пате Фреров а за други се не сећам које је марке био. Тако исто не знам које су марке били апа-

СТО ГОДИНА КИНЕМАТОГРАФСKE СЕКЦИЈЕ

рати за копирање филмова. Имали смо један апарат за перфорацију филмова јер се дешавало да добијемо филмове без рупица. Шта је све снимљено на фронту не сећам се. Знам да је оператер Душан Вукелић snимио долазак Венизелоса у Солун, када је прогласио солунску републику; затим снимао је војску при преласку из Микре за фронт, Југословенску добровољачку дивизију и да је снимао Битољ у рушевинама када је ослобођен из ропства.”

Истражујући грађу која се односи на рад Фотографске односно Кинематографске секције, у Народној библиотеци пронађен је и документ Р-736 који није обрађен, али недвосмислено показује да је интерес за филм у Министарском савету и Врховној команди постојао и да су се одвајала знатна средства за набавку филмског и фотографског материјала да би се Секција оспособила да прати и снима све ратне операције приликом пробоја фронта. Одлука о набавци доноси се 13. августа 1918, непун месец дана пре планираног пробоја, а Стојадиновић и Михаиловић шаљу се у Рим да набаве све што је потребно за рад Секције. Документ има и другу велику вредност јер указује да је настао на основу реферата који је о раду секције поднео Драгиша М. Стојадиновић. Такође, документ потврђује наша сазнања да постоје филмски материјали о преласку наше војске преко Албаније, који су снимили италијански сниматељи и да је то и за време рата било познато Врховној команди.

О завршетку свог шефовања Стојадиновић пише: „У Београду Секција се сместила на Ташмајдан, у зграду Сеизмолошке станице, где је управник био Јеленко Михајловић, професор Универзитета и отац оператера поручника Мике Михајловића, коме сам и предао Секцију као новом шефу, после демобилизације.

Са доласком у Београд почело је сређивање прикупљеног материјала и кино снимање актуелних ствари као о првој посети тадањег краља Војводини, Панчеву, Вршцу, Сомбору, Суботици итд. Из Загреба су упућени неки делегати да добију извесне апарате (за копирање кино филмова) да би тамо основали сличну секцију. По наредби Врховне команде дати су им тражени апарати на реверс. После моје демобилизације Секција се под новим шефом Миком Михајловићем преселила на Калемегдан у Војно географски институт, код генерала Стеве Бошковића и тамо је остала до Другог светског рата. За време рата умро је од запаљења плућа Мика Михајловић, а шта је даље било са Секцијом није ми познато. Чуо сам да су Руси, полазећи из Београда понели све наше ратне филмове. Да ли су враћени није ми познато. Тако не знам ништа ни о апаратима ове секције, где су остали и шта се са њима урађено. Пронашао сам реверс о предаји ових апарата и сада се може установити да ли и који још постоји и где се налази, јер код мене постоје нумере апарата и објектива. У тадашњу секцију на Ташмајдану нисам одлазио, а нисам имао времена да одлазим ни у секцију када је пресељена у град на Калемегдану за време шефовања Мике Михајловића.”

Овим текстом завршавају се сећања шефа Кинематографске секције српске војске на Солунском фронту. ■

